

Ferenc Belik

Vår kulturs natur

Människan älskar att skapa och bana väg, det är obestridligt. Men varför älskar hon lidelsefullt också upplösning och kaos? Försök att förklara det! Om detta vill jag också själv säga några ord. Älskar hon inte upplösning och kaos (det är ju ett obestridligt faktum att hon ibland gör det) därför att hon själv instinktivt är rädd att uppnå målet och fullborda den skapade byggnaden? Vem kan veta det; kanske älskar hon den där byggnaden bara på avstånd och inte alls på nära håll? Kanske hon bara älskar att skapa den men inte att leva i den utan sedan vill överlåta den aux animaux domestiques, såsom myror och gumsar. Myrorna har en helt annan smak. De har en beundransvärd byggnad av detta slag och den är evigt orubblig – myrstacken.

De aktningvärda myrorna har börjat med myrstacken, med myrstacken ska de också säkert sluta, vilket länder deras ihärdighet och duglighet till stor heder. Men människan är en lättsinnig varelse och likt en schackspelare älskar hon kanske bara själva spelet och inte resultatet självt. Och vem vet, kanske ligger meningen med mänsklighetens strävan på jorden endast i skapandet – annorlunda uttryckt: i själva livet – och inte i målet, som inte är något annat än ett två gånger två är fyra, det vill säga en formel; men att två gånger två är fyra, det är ju inte längre livet, mitt herrskap, utan början till döden. Åtminstone har människan alltid på något sätt varit rädd för detta att två gånger två är fyra, och även jag är rädd nu. Jag tror att människan bara söker efter detta två gånger två är fyra, seglar över oceaner, offerar livet i detta sökande; men att verkligen finna, det är hon vid Gud rädd för. Hon känner ju att när hon finner, då är det ingen idé att söka längre. Arbetarna som slutat sitt arbete får åtminstone lön, går till krogen, sen kommer de i finkan, och så har de sysselsättning för en vecka. Men vart går människan? Varje gång märker man något tafatt hos henne så snart hon uppnått ett mål. Sin strävan älskar hon men inte resultatet och detta är naturligtvis förskräckligt löjligt. Med ett ord, människan är löjligt funtad. Men att två gånger två är fyra är likväl en ovanligt odräglig sak. Att två gånger två är fyra, detta är enligt min mening rena rama oförskämtheten. "Två gånger två är fyra" ser högfärdigt ut, står tvärs över er väg med händerna i sidorna och hånskrattar åt er. Jag instämmer i att "två gånger två är fyra" är något utmärkt; men om man ska berömma allt, då är även "två gånger två är fem" ibland något högst angenämt.

Och varför är ni så fast, så triumferande övertygad om att blott det normala och positiva, med ett ord endast lyckan är fördelaktig för människan? Misstar sig

inte förnuftet om vad som är positivt värde? Människan älskar kanske inte bara välståndet. Kanske älskar hon lidandet lika mycket. Kanske är lidandet fullt ut lika nyttigt för henne som lyckan? Och människan älskar ibland lidandet oerhört, fanatiskt. Det är ett faktum. Där är det inte längre någon idé att utfråga världshistorien, fråga er själv om ni är en människa och har levat det allra minsta. Vad beträffar min personliga åsikt så är det till och med inte riktigt tillbörligt att älska bara lyckan. Jag vet inte om det är bra eller dåligt, men att bryta sönder något är också mycket angenämt. Jag försvarar egentligen inte lidandet och inte heller lyckan. Jag försvarar . . . min egen nyck att jag kan vara säker på att följa den när det behövs. Lidandet släpps till exempel inte in i vaudevillen, det vet jag. Och i ett kristallpalats är det otänkbart; lidandet är tvivel, det är förnekande, och var finns sådana kristallpalats där man får tvivla. Trots detta är jag övertygad om att människan aldrig kommer att avstå från det verkliga lidandet, det vill säga från upplösning och kaos. Lidandet är ju den enda anledningen till självrannsakan. Även om jag i början antydde att självrannsakan enligt min mening är till största olycka för människan, så vet jag i alla fall att människan älskar den och inte utbyter den mot några njutningar. Självrannsakan är till exempel oändligt mycket mera värd än att två gånger två är fyra. Efter två gånger två är fyra finns det inte längre något kvar att varken göra eller ens få veta. Det enda som då återstår blir att stänga till sina fem sinnen och försjunka i begrundan. Nå, och fastän det vid självrannsakan blir samma begrundan, det vill säga att man ingenting gör, så kan man i alla fall ibland ta sig själv i kragen, och det är ju ändå uppiggande. Även om det är negativt, så är det i alla fall bättre än ingenting.

Dostojevski, *Anteckningar från ett källarhål*,
Tidens förlag, Stockholm 1970, ss 41–43.

1. Inledning

Denna uppsats är resultatet av ett försök att förstå varför människan inte endast älskar välståndet utan också lidandet. I våra västerländska samhällen har vi uppnått ett materiellt välstånd, men lidandet finns likaväl kvar. Vi kan inte säga att människorna idag är lyckligare än för hundra eller för femhundra år sedan. Eftersom samhällena är skapade av människor tycks det finnas något motsägelsefullt i människans natur. Det försök till förklaring som görs i uppsatsen är följande: Välståndet och lidandet, som på en abstrakt nivå motsvarar liv och död, är oskiljbara, dvs utgör en enhet. Att människan delar på livets och dödens enhet är motsägande, det motsäger naturens lagar.

Vår kultur skiljer mellan liv och död liksom den skiljer mellan det goda och det onda, rätt och fel, sant och falskt.

Vår kultur strävar efter välstånd för människan, den strävar efter liv, men intresset för döden finns kvar. Intresset för döden ses klart i massmedias ständigt återkommande referat om våldsdöd, olyckor, naturkatastrofer, etc, löpsedlarnas frosseri i nöd och död. Strävan efter välstånd, strävan efter liv har resulterat i förträngande av döden, förträngande av det som enbart uppfattas som livets motsats. Samhällskrafter, som i uppsatsen kallas mekanisering och hygienisering, syftar till att förtrycka döden men de förtrycker därmed naturligtvis livet också.

Uppsatsen har tre abstraktionsnivåer, som representeras av naturens, samhällets och människans krafter. Mänskliga krafter, som uttrycker människans omedvetna och förträngda önskningar, skapar samhällskrafterna. I människans omedvetna och förträngda önskningar finns insikten om naturen. Samhällskrafterna är alltså skapade av mänskliga krafter, men i dem uttrycker sig även naturens krafter: livet och döden som en enhet.

Historiska förändringar i vår kultur har lett till våra dagars mekaniska och hygieniska samhällen. Det tycks finnas två avgörande faktorer i de historiska förändringarna. Den första är vår kulturs bakgrund: Den judisk-kristna guds- och människobilden. Först ställdes den personliga gudagestalten och sedan dess avbild – människan – i världsaltets centrum och det judisk-kristna dråpförbudets innebörd har fått sitt fulla uttryck: människans liv har blivit viktigare än allt annat. I och med detta gjordes en delning mellan liv och död – livets och dödens enhet rubbades. Den andra faktorn är det aristoteliska rationella tänkandets införande i vår judisk-kristna kultur. Det aristoteliska rationella tänkandet gjorde det möjligt att upptäcka mönster i fysikaliska och kemiska förlopp. Kunskap utnyttjades för att ingripa i den icke-levande naturen och vi har fått illusionen att vi kan göra likadant i den levande naturen. Medan döden har blivit tabu, har vi fått en tro på vetenskap och forskning, en utvecklings- och framstegstro, som på en abstrakt nivå kan ses som ett uttryck för strävan efter evigt liv.

Samhällskrafterna, mekaniseringen och hygieniseringen, har frambringat tekniska och vetenskapliga resurser i syfte att skydda människan från döden (att befrämja hennes välstånd). Men i samhällskrafterna uttryckes även naturen: livets och dödens enhet. Samma samhällskrafter som syftar till att förtränga döden har frambringat kärnvapnet i vilket döden framträder med stor styrka. Mekaniseringen och hygieniseringen fortsätter och vi kommer inte att kunna undvika ett kärnvapenkrig. Undersökningar, gjorda av FN och andra internationella organ, målar

en pessimistisk bild. Vår västerländska kultur tycks ha rubbat naturens balans, som antagligen kommer att återställas först efter kärnvapenkatastrofen.

2. Om intresset för döden

I vår västerländska kultur finns intresse för våld. Vi säger ofta, när vi sitter framför TV:n, att det är hemskt, när vi får höra och se att människor svälter ihjäl, som i Afrika eller Kampuchea, att det har hänt en stor trafikolycka i södra Europa, att en militärkupp ägt rum någonstans och så och så många medlemmar av den gamla regeringen har avrättats, att kriget i Afganistan hittills har krävt tiotusen dödsoffer, att hettan i USA hittills har krävt 254 liv, att igår arkebuserades 28 personer i Iran, att nu har polisen i Malmö gripit en man, som i lördags knivhögg sin femtioåriga kamrat, osv – och listan kan göras oändlig. Men vi stänger inte av TV:n och dessutom läser vi med intresse om dessa händelser i våra morgontidningar. Vi avskyr dessa våldshändelser, förövade av naturen eller människor, och myndigheter och regeringen ”i de mest avancerade länderna” gör allt för att förhindra våld och krig. Ändå finns det intresse för våld. Hur kan vi annars förklara, att våld och krig får de största rubrikerna i pressen; att våld och krig är de första nyheterna i TV och på radio; att åtta av tio svenska biografier visar amerikanska filmer, i regel med mycket våld i, och att ungdomarna dras till de mest våldsamma av dessa filmer; att serie-tidningar för barn innehåller så mycket våld? Vi kan inte kasta skulden på massmedia- och filmindustrin. Vi lever i ett kapitalistiskt system, där efterfrågan styr produktionen (åtminstone på detta område). Intresset för våld styr producenterna. Det förefaller motbudande men trots att vi avskyr våldet, är vi intresserade av det.

Hur kan vi förklara detta? Vad är det som får oss att visa intresse för något vi avskyr, som vi är rädda för? Är det något som liknar skadeglädjen, glädjen att vi har klarat oss? Det kan inte vara hela förklaringen. Men först bör vi förstå vad våldet är. Det är en manifestationsform av *döden*. I det allra simplaste slagsmål som slutar med ett par örfilar skymtar döden. Den som ingår i ett slagsmål kan döda vid utdelandet av ett slag och kan själv bli dödad. Samma sinnesrörelser är igång även vid ett gräl – vid alla konflikter. Där skymtar döden. Allt våld har med döden att göra. Vårt intresse för våld och krig är ett intresse för döden.

Våldet är mest påtagligt i krig. Människorna har alltid dödat varandra i krig och kommer att fortsätta med det. Av vårt nuvarande civiliserade, västerländska intresse för våldet (döden), av att människor alltid har

visat intresse för våldet och av att människor alltid har krigat, dödats varandra, kan vi sluta oss till att människan är intresserad av döden, har ett behov av att se den, att konfronteras med den. Vi kan se, hur det är i vår västerländska civilisation: så snart det uppstår oroligheter av något slag i världen, som att ett krig bryter ut eller en större olycka inträffar, strömmar våra journalister dit som gamar, och vi, med hjälp av deras förlängda ögon, TV:n, radion och tidningarna, står där och ser på.

1800-tals-tänkaren, Joseph de Maistre ser kriget som något gåtfullt:

Kriget bryter ut, människan grips av ett gudomligt raseri, 'fureur divine', som intet har att göra med hat och vrede, hon träder in på slagfältet utan att veta det hon vill och utan att veta vad som framkallar denna vilja. Vad är då denna fruktansvärda gåta? Ty människan utför ju med hänförelse det, som hon avskyr. och ser det höra till världensordningen:

Kriget är gudomligt, ty det ingår som en lagbunden del i den gudomliga ordningen. Vi står inför ett existentiellt offerväsen, som kommer till uttryck i ett dödande och ett givande av eget liv. Vår jord, liksom dränkt av blod, blir ett ofantligt altare, där allt levande på jorden frambärs som ett ändlöst offer. Kriget är Guds straffdom, det är en del av den mystik, som är Skaparens verk (citerat efter Lindbom 1979, s. 55).

Ja, kriget är en del av dödens mystik. I kriget dör människor. Är det inte samma nyfikenhet, som vi visar inför våldet, som drar oss ut i krig: att se, att uppleva döden? I kriget blir upplevelsen intensivast. Hela nationen känner den. Kvinnor, äldre och barn kommer att bekanta sig med döden. Någon i nästan varje familj eller någon granne eller vän blir sårad eller dödad. För att inte tala om dem som har varit med och utfört det.

Det är inte svårt att förstå detta intresse för våldet, döden. Det är ju ett intresse för livet också. Livet och döden är oskiljbara. Utan död finns inget liv. Det som inte dör, som lever oändligt länge, lever inte, finns bara till. Det garanterat oändliga livet utesluter intresset för anskaffande av föda och för fortplantning. Det utesluter rörelse. Det är ett liv som stenar "lever".

Alla religioner är också uppbyggda kring dödens mystik. De uttrycker en önskan att övervinna döden. Denna medvetenhet om döden skiljer oss från djuren. Den har fått oss att börja bygga skydd, att tillverka arbetsredskap och vapen. I vår civilisation har detta drivits till det yttersta och samtidigt utrustades vi med en utvecklingstro, en illusion om dödens övervinnande.

3. Om förtryckandet av döden och livet

I västerlandet pågår ett förträngande av döden. Allt som påminner om döden tas bort, men därmed förtrycks också livet. Om man förtrycker livet, så trängs också döden bort. Denna process syns tydligast i de högindustriella protestantiska länderna. Den franske historikern Philippe Ariès skriver:

Döden, som förr var så allestädes närvarande och välbekant, håller på att utplånas och försvinna. Den blir skamlig, tabubelagd. Denna revolution har ägt rum inom en väl avgränsad kulturkrets . . . Det vill till och med synas som om den tog sin början i Amerika för att därifrån sprida sig till England, Nederländerna och det industrialiserade Europa, och vi ser den idag nå Frankrike, där den breder ut sig allt hastigare (Ariès 1978, s. 56).

Sverige visar, på grund av sin litenhet och relativt isolerade ställning tydligt denna trend. För att beskriva den får orden: *mekanisering* och *hygienisering* en särskild användning. De används för att beteckna samhällskrafter. Vi uppfattar dessa samhällskrafter som enbart verkande för vårt välstånd och befrämjande livet, men de är samtidigt livsförtryckande krafter också. I det följande beskrives dessa krafter livsförtryckande verkan.

Mekanisering av kroppen

Det pågår en mekanisering av det praktiska livet, som har till sitt mål att få oss att komma bort från den egna kroppen. Vi kan se det överallt; i hemmet, på arbetsplatsen och på fritiden. Våra kök, våra hem, är fyllda med hushållsmaskiner. Vi får inte använda vår kropp till hushållsarbete, vi får inte ta i, känna degen i våra händer, när vi bakar bröd. Vi lär oss att använda maskiner i stället. Mikrodatorernas intrång kommer att göra köket ännu mer automatiserat. Vi skall bara behöva trycka på några knappar för att få en middag färdig. Det sparar tid, säger vi moderna människor. Ja, det gör det. Men tiden vi får över tillbringar vi framför TV:n, framför en maskin. Centralvärmen gör att vi inte längre behöver känna kylan på vintern. Vi behöver inte känna skillnaden mellan varmt och kallt. Vi åker i en varm bil till arbetet. Bilen är också en maskin som kräver komplicerade mekaniska rörelser vid betjäningen.

På arbetsplatsen är allting mekaniserat. Det fysiska arbetet har mer eller mindre försvunnit. Det är starka samhälleliga krafter som arbetar för detta. LO:s ordförande, Gunnar Nilsson, gav år 1979 i en radiointervju uttryck åt fackföreningens önskan om att allt fysiskt arbete skall ersättas med maskinellt inom industrin. Kroppen skall inte användas för

att lyfta eller bära. Datorerna förändrar det enkla kontorsarbetet till tryckande på knappar framför en dataskärm. De högre tjänstemännen följer den invecklade byråkratins mekaniska regler.

Det pågår en ständig kampanj för att vi skall lära oss utnyttja fritiden.* Här – i motsats till arbete inom hushållet och på arbetsplatsen – skall kroppen användas. Men våra kroppar är gjorda för att skaffa fram föda och sörja för släktets fortbestånd, ej för pseudoaktiviteter. Att använda kroppen till icke-meningsfulla aktiviteter rubbar kroppens och själens enhet. Kroppen blir ett verktyg, något vi kan ändra på, förbättra, något vi tar avstånd ifrån; kroppen förtingligas. Detta förtingligande av kroppen uppträdde redan vid lönearbetets uppkomst, då vi fick abstrahera från födan till lönen, men i fritidsaktiviteten blir detta förtingligande dubbelt uppenbart. Den kropp, som på dagen är sysselsatt med ett till synes meningslöst betjänande av maskiner, skall på kvällen utöva till synes meningslösa aktiviteter – för att bättre kunna fortsätta på samma sätt nästa dag.

Mekaniseringen av fritidsaktiviteterna är påtaglig. Om vi inte utövar mekaniska kroppsrörelser så följer vi reglerna mekaniskt. Mycket av hobbyverksamheten består av anskaffande, byggande och skötande av mekanisk utrustning. Vi skaffar utrustning för till exempel fiske och fritidsfiskar men inte för att vi behöver mat. För det mesta blir det så att man pliktskyldigast tar ett smakprov av fångsten, ger katten så mycket den orkar äta och kastar resten! Vi lär oss sköta båtar, i många fall med dyr, sofistikerad utrustning, men vi seglar inte för att vi vill komma någonstans. Vi lär oss inte idrottens sammansatta mekaniska rörelser för att vi behöver det för anskaffandet av födan.

Och finns det något mera artificiellt än en löpare på en elektriskt belyst motionsslinga i skogen? Det är en sorts onanerande av kroppen.

Det sexuella blir också mekaniserat. Den nyligen avlidne amerikanske författaren Henry Miller sade i en intervju: "Numera tål jag inte höra ordet sex, speciellt inte här i USA, där man utövar sex utan kärlek" (Vrebos 1979, s 39) Den sexuella akten styrs inte av kroppens och själens lust, utan kontrolleras av önskan att motsvara förväntningar. Detta är ett viktigt led i kroppens förtingligande, mekanisering.

* En utmärkt marxistisk analys av fritid ges i fyra artiklar i *Ord & Bild*, 7–8/79, s 33–51. Här vill jag påpeka att min analys av dödsproblematiken inte strider mot marxismens teser, utan kompletterar dem. Marxismen kan till exempel inte förklara motsättningarna mellan Sovjet och Kina och den västeuropeiska kommunismen. Ett exempel på syntes: det privata ägandet ger makt och makten ger en illusion om allsmäktighet, om dödens övervinnande.

Mekaniseringen av livet

Mekaniseringen av livet verkar för en inskränkning av kontakten människor emellan. Det finns många exempel på det. Familjen reduceras. De äldre, de sjuka och barnen skall samhället ta hand om för att de arbetsföra inte skall bli störda i sin verksamhet. Till arbetet åker man ofta i bil, i vilken man sitter avskärmad från de andra åkande – i glas och plåt. Kanske det är därför man inte tänker på människorna i trafiken, utan man följer bara reglerna, trafikmärkena och ljussignalerna. Om någon missar eller inte vill hålla sig till reglerna, så framkallar det ilska; den av mekaniseringen instängda människans typiska reaktion. Arbetslokaler-
nas utformning och arbetsmomentens sammanställning hämmar kontakt mellan arbetskamrater, som ur effektivitetssynpunkt är icke-önskvärd. De korta rasterna under arbetsdagen och den korta sträckan från och till parkeringsplatsen ger inte många möjligheter till att knyta kontakter. Den rörliga arbetskraftens doktrin förflyttar människor från landets ena ända till den andra. Många av dem får bo i förorter, i höghus, där kontaktsvårigheterna och det därmed ökande våldet är välbekant.

Den intågande datoriseringen med mikrodatorer gör arbetet ytterligare automatiserat. Arbetstillfällena kommer att försvinna i en oanad omfattning. Arbets- och sysslolösheten kommer att dämna upp ett missnöje, som leder till katastrof. Redan nu finns i Japan bilfabriker, där hela karosseritillverkningen skötes av robotar. Ett övertygande exempel på datoriseringens dubbla effekt, att arbetstillfällena försvinner och kontakten mellan människor försvinner är bankomatkortet. När man skall ta ut pengar på banken, skall man inte stå vid kassan och ha möjlighet att växla några ord med någon, bara ett varsågod och ett tack, se en annan människa, utan i stället skall man stå framför en apparat och läsa av och utföra dess vänliga uppmaning till en serie tryckande på knappar. Man skall lära sig kommunicera med maskiner i stället för med människor. Detta plastkort är en symbol för framåtskridandet i vår kultur, där den icke-dödliga maskinen skall ersätta den levande människan.

Omsorg, som borde riktas mot människor, överflyttas på apparater, främst på bilen. Och bilen – den kräver ständig omsorg. Från att tänka på att luftrycket i däcken är lagom till att ha parkeringsmynt.

När man handlar på varuhus och i affärer bringar de praktiska kölapparna ordning i köandet, mekaniserar det. Där finns inget utrymme för oförskämt framträngande, men ej heller för förtur vid faktiskt behov. Då sådana avvikelser inte förekommer, ges ej heller tillfälle att ha ståndpunkter och ge uttryck för dem.

Även när man skall roa sig, är mycket mekaniserat. TV:n och radion ger en illusion av mänsklig kontakt och därmed undertrycks behovet av

verklig sådan. Det är mycket vanligt bland ungdomar och pensionärer att spela amerikanska mekaniska spel, som flipper-spel och bingo, där spel mot människor ersättes med spel mot en maskin. Mekaniseringen fortsätter och dataspelen på svenska marknaden börjar bli billigare tack vare den amerikanska masstillverkningen av komponenter till mikrodata-torer.

I detta sammanhang är det kanske intressant att notera, att det har blivit populärt i Sverige att gå på varuhus under semestertid vid dåligt väder – men icke för att handla – utan bara för att gå omkring och titta. Uppgång av omsättningen märks endast på serveringen, om det finns en sådan. Detta varuhusbesökande visar ett behov av närhet till andra människor – det är ett slags kontaktsökande.

Mekaniseringen av omgivningen

Mekaniseringen av omgivningen är ett komplement till mekaniseringen av kroppen och av livet. Den verkar indirekt för samma mål. Vår omgivning är mekaniserad; våra hus, våra trädgårdar, vårt sätt att förflytta oss i trafiken, vårt sätt att skaffa föda. Fransmannen Le Corbusier, funktionalismens fader och skapare av den arkitektoniska stil som gett upphov till våra höghus, sade att "huset är en maskin att bo i" och vidare:

En internationell arkitektur har fötts . . . Med vår tids internationella vetenskap och teknik föreslår jag ett enda hus för alla länder, alla klimat: huset med exakt beluftning och hermetiskt tillslutet mot damm, myggor och buller (citerat efter Asplund 1980).

Det svenska födelsenummersystemet, alla byråkratiska bestämmelser från födelsen till begravningen som omger oss, våra lagar, mekaniserar vår omgivning. Vår uppfattning av naturen är mekanisk, vår tidsuppfattning, vetenskapen överhuvud är mekanisk.

De tre mekaniserande krafterna, mekaniseringen av kroppen, livet och omgivningen är svåra att skilja åt. De flyter in i varandra. Mekaniseringen av våra kök, till exempel, verkar icke enbart för mekaniseringen av kroppen utan även för mekaniseringen av livet och omgivningen.

Mekaniseringen är en samhällskraft, som verkar för att få oss att komma bort från den egna kroppen, från andra människor, från naturen, att komma bort från det som påminner oss om *livet*. Hygieniseringen är en annan samhällskraft, som verkar för att få oss att komma bort från det som påminner oss om *livets slut*.

Hygieniseringen av kroppen

Det finns mycket i vår kropp som antyder om livets slut. Avföringen, urinen samt vår kropps utdunstningar; andedräkten, svetten och könsdofterna associeras med förruttelse. Därför har vi försett oss med vattenklosetter och därför håller vi på att tugga tuggummi, använda deodorant, parfymera oss och tvätta oss ivrigt. Det överdrivna tvättandet av kläderna gör vi av samma anledning. För att råda bot för vår försämrade kondition, våra dåliga tänder och våra åkommor, besöker vi motionsanläggningar, tandvården och sjukvården. Vi gör vår kropp hygienisk.

Hygieniseringen av livet

Hygieniseringen av livet syftar till att man inte skall se tecken på förgänglighet hos andra människor. Hygieniseringens verkan har blivit tydlig under de senaste årtiondena. Förr visade man vördnad för de gamla, det gjorde man med anledning av deras samlade erfarenheter om livet och deras närhet till döden. Nu är de tredjeklassens medborgare. Pensionärerna går för sig själva, när de möter yngre på gatan, viker de undan, ger företräde för de unga. Man ordnar pensionärsutflykter, som i mycket liknar skolutflykter. Utflyktsledaren skall där i förenklat språk berätta om utflyktsmålen och leda de gamla. Som ett lustigt men desto mer betecknande exempel på degraderingen av gamla kan nämnas, att leksakshandlare före julen 78 försökte dra igång en kampanj för att man skulle köpa leksaksprenter till gamla människor.

Man motar bort de gamla från vardagslivet och dyrkar barnen i stället. Den amerikanske historikern Lloyd de Mause inleder sin artikel i *The History of Childhood* (1974), med att barndomens historia är en mardröm ur vilken vi först nyligen har börjat vakna. I slutet av artikeln indelar han föräldrar-barnrelationernas historia i sex stadier från antiken fram till vår tid, då det sägs att barnen bättre än föräldrarna vet vad de behöver och föräldrarna snarare är barnens tjänare än tvärtom ("i de mest avancerade folkgrupperna i de mest avancerade länderna"). Detta är det typiskt amerikanska sättet att rättfärdiga, förklara och förhålliga de rådande förhållandena, systemet. Men i själva verket dyrkar man livet i sina barn och föraktar döden i sina gamla.

Med ålderssegregationen försvinner känslan av det naturliga i övergången från barndom till vuxet liv och sedan till ålderdom.. Man har inträttat vårdanstalter från vaggan till graven för att dölja livets gång. Man har barnavård, daghem, skola, narkomanvård, arbetsvård, alkoholo-

listvård, mentalvård, fångvård, sjukvård, långvård och gravvård. Man för ett krig mot sjukdomarna med en nästan religiös frenesi och vi fylls av hopp vid varje nyhet som bekräftar att man har kommit närmare lösningen av cancerns gåta.

De samhällseliga sjukdomarna sköter vården om. Mindre brott avkriminaliseras. Man vet att man inte behöver utmäta hårda straff, då den mekaniserade omgivningen och livet ändå inte ger mycket utrymme för avvikelser. De som bryter mot reglerna tar vårdanstalterna hand om. Ett hårt straff är dessutom ohygieniskt. Därför blåser det med jämna mellanrum upp kampanjer som verkar för dödsstraffets avskaffande. Man tänker inte på att den kristna medeltidens offentliga avrättningar tjänstgjorde som konfrontationsmöjlighet med döden för åskådarna och att det kanske är ett värdigare liv, att leva som tjuv utan högerhand i ett islamiskt land omgiven av medkännande människor, än att vara ett fall i vården.

Våra vårdanstalter är hygieniska och utövar en vård som är anonym och hänsynslös. Den svenska idéhistorikern Madeleine Gustafsson citerar en annan författare angående långvården: ” . . . ett exempel från dagens Sverige, taget ur Berit Hedeby's – om inte annat som tidsdokument oändligt avslöjande bok *Ja till dödshjälp*”:

Elnas granne, 95-åriga Selma, mumlar och fäktar oavbrutet i sin säng, när vi ska in och mata. Otroligt mager, liten och tandlös, på väg att dö, det är tydligt. ”Jag vet inte, jag vet inte, jag vet inte” eller något liknande strömmar ur hennes mun, timma ut och timma in. Det är ett helt otydligt babbel. Ideligen blinkar de små ögonen, den tandlösa munnen grimaserar. Förstår hon något, känner hon något? Ett biträde vill tvinga i henne välling, men gumman har trots allt krafter att slå avväjande med armarna. Hon vill inte ha välling i pipmugg, det är tydligt. Hon vill vara i fred. ”Drick nu, Selma”, säger det 18-åriga biträdet, en söt tjej som går i gymnasiet men jobbar extra lördag–söndag för att få fickpengar. ”Drick nu, annars får vi sätta dropp på dej?”

Jag frågar: ”Menar du verkligen att du försöker tvinga henne att dricka och varför i så fall inte bara vatten?” – Det är klart hon måste dricka, annars torkar hon ju ut. – Menar du verkligen, att ni sätter dropp på en 95-åring? Är det inte naturligt, att en gammal, trött och döende gumma på 95 år frivilligt slutat med mat och dryck? Är det något fel, att hon ”torkar ut”? Är det inte snarare naturligt?

Det unga biträdet tittar på mig som om jag vore galen. Det är klart gumman måste dricka. Vill hon inte så blir det dropp. Så är det, hon har fått lära sig det och hon ifrågasätter det inte (citerat efter Gustafsson 1978, s. 49).

Sorgen efter ett dödsfall får inte synas (jfr Ariès 1978, ss.189–204). Det kan man märka på människor i sin omgivning, som nyligen förlorat en nära anhörig. Den engelske sociologen Geoffrey Gorer beskriver denna

inställning till döden och sorgen i England i artikeln ”*The Pornography of Death*” och den sociologiska undersökning han genomförde 1963 bekräftade det (jfr Ariès 1978, s 194). Hans eget självbiografiska vittnesbörd, återgivet av P Ariès, belyser inställningen till sorgen:

. . . . kan vi återvända till Gorers egen berättelse om eldbegängelsen av hans bror Pierre. Änkan, Elizabeth, var inte närvarande vare sig vid eldbegängelsen eller vid den anglikanska ceremonin, som föregick den – en eftergift åt sedvanan, ty den avlidne var ateist. Elizabeths frånvaro orsakades inte av de gamla rituella förbudena, och inte heller av känslökyla, utan tvärtom av hennes fruktan för att ”klappa ihop”, sålunda av ett helt nytt slags anständighetskänsla. ”Hon stod inte ut med tanken på att hon skulle kunna tappa självkontrollen och öppet visa sin förtvivlan”. Den nya anständigheten fordrar, att man döljer det som man förr förväntades visa och till och med hyckla: sin sorg . . .

Elizabeth och hennes barn stannade alltså hemma, ute på sitt lantställe, under dagen för eldbegängelsen. På kvällen kom Geoffrey hem till dem, helt förstörd av trötthet och sinnesrörelse. Hans svägerska hälsade honom ytterst självsäkert välkommen och berättade att hon och hennes barn haft en trevlig eftermiddag tillsammans. De hade allesammans haft en picknick ute i trädgården och efteråt hade de klippt gräsmattan . . . Elizabeth, som var amerikanska från New England, hade spontant, uppriktigt och tappert fogat sig i de sedvänjor som hon lärt av sina landsmän och som engelsmännen väntade sig av henne: hon förväntades uppträda som om ingenting hade hänt, så att andra kunde göra likadant och sällskapslivet följaktligen kunde fortsätta som förut, utan att ens för ett ögonblick avbrytas av döden. Om hon offentligt hade vågat visa någon som helst form av sorg eller saknad, skulle hon blivit utstött ur sällskapslivet, så som förr i tiden en sedeslös kvinna. Under den första sorgetiden undveks för övrigt Elizabeth liksom i förebyggande syfte av sina väninnor. Sin sväger anförtrorde hon, att hon i början betraktats ”som en spetälsk”. Hon accepterades först när alla hade övertygats om att hon inte skulle visa sina känslor. Denna isolering drev henne i själva verket till depressionens brant: ”Just då hon som mest var i behov av hjälp, stöd och tröst, övergavs hon av alla i sin omgivning”. Det var då som Geoffrey Gorer fick idén till sin undersökning om det nutida förnekandet av sorgen och dess traumatiska effekter (Ariès 1978, ss 199–201).

Hygieniseringen av omgivningen

Denna kraft verkar för elimineringen av tecken på livets slut i vår omgivning.

För inte så länge sedan kunde vi fortfarande köpa levande kycklingar på torget, ta hem, slakta och därefter tillaga dem. Nu kan vi bara köpa slaktade kycklingar och oftast köper vi dem i djupfryst tillstånd. Meningen är att vi inte skall uppleva slakten, se blodet rinna och se livet ta slut.

Det är mer hygieniskt så. Om vi inte ser att livet kan ta slut, så tänker vi inte på vår död heller. Vi inbillar oss att vi har ett evigt liv. Och detta passar till det kapitalistiska systemet.

Vi konsumerar, köper och slänger sorglöst i vår halvfrusna tillvaro. I kapitalismens högborg, Amerika, finns det människolik efter obotligt sjuka men välbärgade i djupfryst tillstånd i väntan på läkarvetenskapens framsteg.

Vi sopar noga våra torg och gator och städer vår lägenhet med omsorg. Förfallna hus och trädgårdar tolererar vi inte, eftersom de påminner oss om ålderdom och mänskligt förfall. Människolik, våra döda, försöker vi bli av med så hygieniskt som möjligt. Det gör vi effektivt här i Sverige:

84 procent av alla avlidna i Malmö kremeras, visar en färsk statistik. Siffran är en av de högsta i landet. Sandviken toppar med 93,2 procent. Stockholm har 86,6 procent men Göteborg endast 64,4. Delar av västkusten och Småland har låga siffror för kremation. I Skåne ligger Höganäs högst med 90,2 procent. Ängelholm har 83,3. Genomsnittssiffran för landet är 71,6 procent.

Minneslundar blir allt vanligare. En minneslund är ett gemensamt gravområde. Någonstans under en grästorva läggs askan. Den som accepterat idén med minneslund vill vara anonym. Det heter också "anonym gravsättning". En tredjedel eller 776 av dem som kremeras i Malmö gravsättes i minneslund. Antalet växer, visar statistiken. 1960 fick Malmö sin första minneslund. Den var också den första i landet. 1967 anlades nästa. Den tredje kom 1973 (Sydsvenska Dagbladet, 22 aug 1979).

P Ariès skriver om Gorers undersökning i England 1963:

Av undersökningens 67 tillfrågade förordade 40 eldbegängelsen mot 27, som föredrog begravning. Orsakerna varför man föredrog eldbegängelsen kan sammanfattas till två. Först och främst avsågs eldbegängelsen vara det mest radikala sättet att göra sig av med de döda. Av den anledningen hade en kvinna, vars mor bränts och som tyckte, att detta tillvägagångssätt var "renligare och mer hygieniskt", ändå avvisat det då det gällde hennes man, eftersom det var *too final*: hon lät begrava honom. Det andra skälet är en variant av det första: Eldbegängelsen utesluter gravkulten och pilgrimsfärderna till gravarna (1978, s 198).

De hygieniserande krafterna, hygieniseringen av kroppen, livet och omgivningen, är också svåra att skilja åt. De flyter in i varandra och verkar som en enhetlig kraft för samma mål. Mekaniseringen och hygieniseringen flyter också in i varandra och genomtränger varandra i dödens och livets enhet.

Intresse för döden har vi människor alltid visat. Om det vittnar till exempel det under 1400-talet i konsten förekommande makabra återgivandet av döden i form av en mumie eller ett till hälften förtärt lik (se t ex Ariès 1978, s 31). Det har gått 600 år sedan dess. Kan döden förträngas?

Det verkar så. Utvecklingen i västerlandet tycks visa det. Det svenska begravningssättet pekar också härpå. Men vad har det för konsekvenser? Om vi utplånar döden – utplånar vi då inte livet också?

Livets och dödens enhet representerades i den sexuella akten. Den syftar till att alstra liv men samtidigt till att alstra dess motsats: döden. Livet och döden är en enhet liksom det goda och det onda också är det. Det skarpa särskiljandet av de goda och de onda krafterna, vilket man finner i judendomen, i kristendomen och i islam, fanns till exempel inte i den hedniska världsbilden (Dioszegi 1978, s 352). Vår västerländska kultur skiljer mellan liv och död liksom den skiljer mellan det goda och det onda, mellan sant och falskt och mellan rätt och fel, den ena utesluter den andra. Vår kulturs människa associerar endast liv till sexualiteten, hon ser inte livets och dödens enhet i den. Gorer har visat att när dödens tabu inträder under 1900-talet, avlägsnar sig sexualitetens (jfr Ariès 1978, s 61). Men denna frisläppta sexualitet är kontrollerad av mekaniseringen och hygieniseringen. Den är kontrollerad av krav på orgasm och prestation och den är framförallt kontrollerad beträffande befruktningen. Genom att kontrollera befruktningen, kontrolleras livet och därmed döden. Likaledes syftade under medeltiden de katolska prästernas celibat, som fortfarande finns kvar, till att bemästra döden genom att avstå från att alstra liv. Att bemästra döden skulle göra prästerna allsmäktiga. Samma strävan efter allsmäktighet finner man hos medborgarna i dagens demokratiska, med mänskliga fri- och rättigheter utrustade och framåtskridande västerländska samhälle.

4. Om framåtskridandet

Historiska förändringar i vår kultur har frambringat mekaniseringen och hygieniseringen och dessa fortgår i framåtskridandets tecken. Framåtskridandets idé, den orubbliga tron på utvecklingen, grundar sig på övertygelsen om att naturen kan behärskas. Naturen är oberäknelig, den kan hota våra liv och måste därför kontrolleras. Om vi kan behärska naturen, kan vi också behärska döden och vi får ett evigt liv. Denna illusion ger näring åt den verkande kraften bakom de förändringar som har resulterat i våra dagars av vetenskap och teknik dominerande västerländska samhälle och den ger också förklaringen till varför den västerländska livsstilen dominerar och sträcker sig ut över hela jordklotet.

Människans förhållande till naturen har genomgått förändringar i vår västerländska kultur. Den finländske filosofen Georg Henrik von Wright beskriver dessa förändringar (1978, ss 41–63 och 67–92). Han säger bl a:

Det är påfallande att ingen av de sk högkulturer, som funnits på jorden före den västerländska, frambragt en teknik av tillnärmelsevis samma betydelse för livets vardag som vår kultur har gjort. Man frågar sig, varpå detta beror.

Det vore dumt att mena, att orsaken vore vår kulturs andliga överlägsenhet som sådan framom tidigare kulturer. Vi har ingen rätt att anse, t ex att västerlandets konst eller litteratur eller filosofi nått högre än antikens.

Inte heller är det helt riktigt att mena, att tidigare kulturer saknat en högt utvecklad vetenskap. Matematiken nådde hos greker och araber en nivå, som varit tillräcklig som underlag för en nog så raffinerad teknik. En hel del prov på "raffinerad teknik" finns det förvisso från tidigare kulturer – framförallt i form av byggnadsverk. Men raffinemanget satt s a s i händerna snarare än i hjärnan. Själva idén att göra vetenskapen, resultaten av sanningssökandet för dess egen skull, till underlag för tekniska tillämpningar var tidigare kulturer i stort sett främmande. Detta, tror jag, är huvudorsaken till att en teknologisk livsform inte utvecklas hos dem.

Varför kom man inte på idén tidigare? Var det andlig tröghet och bristande initiativkraft? Eller var det frånvaron av lyckliga tillfälligheter?

Jag tror inte det är någon tillfällighet, att vi kombinerat vetenskapligt kunskapssökande med tekniska tillämpningar. För att kombinationen skall komma till stånd fordras en särskild syn på människans förhållande till vetenskapens objekt: *verkligheten*. Den "del" av verkligheten, som här kommer i fråga, är naturen. Olika kulturmiljöer har sett olika på förhållandet mellan natur och människa (aa, ss 68–69).

Den klassiska antikens människa hade ett harmoniskt förhållande till naturen och till dess krafter associerade gudarna. Detta förhållande kan ställas upp i följande schema (där de dubbla linjerna markerar likhet, enhet, identitet):

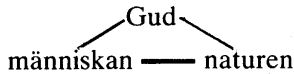
människan = naturen = gudarna

Vi förstår kanske den klassiska antikens syn på naturen bäst om vi ställer den i samband med den roll som den medicinska vetenskapen och visdomen hade i grekiskt kulturmedvetande. Rollen motsvarar den som fysiken spelar i vårt. Vi tänker på naturen helst med tillhjälp av fysikaliska modeller. Grekerna gjorde det med tillhjälp av medicinska analogier. – Det är värt att notera i sammanhanget, att grekiskans *physis* kommer från verbet *phyein*, alstra, latinets *natura* åter från *nascor*, födas. Detta etymologiska samband mellan natur och upphov ger antikens sätt att tala om naturen en biologisk accent, som sedermera gått förlorad och hos oss snarast utbytt mot en fysikalisk (von Wright 1978, s 70).

Slagordsmässigt kunde man uttrycka den grekiska synen på förhållandet mellan natur och människa så här: *Naturen bör följas*. Vetenskapens uppgift, utöver det rena sanningssökandet, är att hjälpa människan att leva "i enlighet med naturen" (aa, s 71).

Den kristna medeltiden har inte grekernas jämvikt. En personlig guda-

gestalt placeras över människan och naturen. Schemat ser ut så här (enkla linjer markerar förhållande, band):

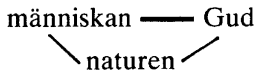

För grekerna var naturen läromästaren, mönstret som skulle följas. Det naturliga (*to kata physin*) motsats var det onaturliga (*to para physin*). Man kunde säga, att i den kristna ideologin motsatsparet naturligt–onaturligt, utbyts mot paret naturligt–övernaturligt. Den djupa klyftan går mellan Guds rike och denna världen. Värdslig–övervärdsligt är ett annat kanske bättre namn på kontrasten (von Wright 1978, s 74)

Förändringen kunde också beskrivas så, att idealet i naturen bleknar bort och istället frammanas en transcendent eller hinsides idealverklighet (aa, s 74).

Den detroniserande naturen kan givetvis inte längre gälla som högsta norm för människan. Om man inte har anledning att se upp till naturen, finns det två sätt att förhålla sig till den. Man kan antingen vända sig bort från den mot en "högre och bättre värld" – eller vända sig mot den för att ta våldet över den (aa, s 75)

Nya tiden, som lägger grunden till den teknisk-vetenskapliga revolutionen, ändrar förhållandet ytterligare. Schemat förvrids:

Tanken, att människan kan härska över naturen, har framgått ur samma frö som tanken att hon bör vända sig bort från den mot det övervärdsliga. Men från aningen om själva möjligheten är steget ännu långt till förverkligandet. Också som *idé* förblir den teknologiska livsformen otillgänglig för medeltidens människa. Ty denna idé är inte identisk med tanken, att människan kan härska över naturen. Teknik är *vetenskapens* metodiska utnyttjande för att etablera ifrågavarande herravälde. Och medeltidens vetenskap ville tjäna människans gudssökande, inte hennes värdsliga ambitioner.

Det sista är emellertid en sanning med en viktig modifikation. Den skolastiska teologien och filosofien, "Guds vetenskap", hade en konkurrent under medeltiden. Denna medtävlare är magin eller svartkonsten. Den kan med fullt skäl också kallas "Djävulens vetenskap".

... magins grundidé är inte att verkligheten kan begripas, utan att "makterna" kan "besvärjas", dvs påverkas med olika knep och trick utan rationell grund i mänsklig erfarenhet eller eftertanke.

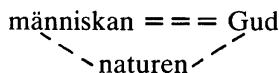
Men också om medeltidens djävulsvetenskap inte var egentlig "vetenskap", medan gudsvetenskapen åtminstone delvis var det, så är det ett faktum, att det är den förra och inte den senare, som är den närmaste idéhistoriska föregångaren

både till den nya naturvetenskapen och till den moderna tekniken. Man kan säga, att magi och teknologi har gemensamt, att båda åsyftar ett herravälde över naturen för mänskliga ändamål. Men medan teknologin står på vetenskapens grund, står magin på vidskepelsens. Den idéhistoriska gränsen mellan dessa två grundvalar för en gemensam verklighetsorientering är emellertid inte skarp. Magin är också primitiv empiri och trevande experimentkonst (von Wright 1978, ss 76–77).

Vetenskapens förlösning ur sitt moderssköte i magin är i Europa förbunden med strävan att rättfärdiga vetenskapen inför religionen. Det har gällt att visa, att den vetenskapliga attityden, i *motsats till den magiska*, inte är en förmäthenhet eller hybris, som strider mot religionens krav på ödmjukhet och att den vetenskapliga sanningen inte är oförenlig med den religiösa tron. Denna uppgift tog sig barockens stora tänkare och skalder an i optimistisk förvisning om att rationalism och religion kunde integreras i ett stort filosofiskt system, som hos Leibniz, eller en grandios poetisk vision, som hos Milton. Hundra år senare ter sig uppgiften redan betydligt svårare och man söker nu snarare en skiljelinje mellan religion och vetenskap än en syntes av båda. Och ser vi på läget i dag, så måste vi väl medge, att problemet förts tillbaka till sin utgångspunkt. Försöken att rättfärdiga vetenskapen inför religionen har burit vatten, och de två makternas fiendskap tycks lika uppenbar som före renässansen. Med den stora skillnaden likväl att det nu är vetenskapen som har övertaget. Den apologetiska uppgiften har överflyttats på religionen, som – med filosofiens eller poesins medel – söker ursäkta sin existens inför vetenskapens majestät (aa, s 51–52).

Ja, religionen, som är ett uttryck för dödsproblematiken, behövs inte längre och är endast besvärande i vår tid, som mer eller mindre har förträngt döden.

Vid fortsättningen av tankegången i denna analys om förändringen av förhållandet mellan människan och naturen ser vi, att mekaniseringen och hygieniseringen håller på att kapa av banden till naturen och samtidigt försöker göra människan allsmäktig, gudalik, genom att besegra naturen, dvs döden. Vårt schema förändras:

(Den streckade dubbellinjen markerar att likhet, enhet, identitet börjar uppstå och de enkla streckade linjerna markerar att förhållandet, bandet börjar brista.) Det finns exempel på mänsklig strävan, att likna Gud. Våra hyreshus från sekelskiftet med torn och annan utsmyckning liknar ibland tempel. Det finns villor i Amerika, som tävlar med de romerska kejsarnas villor. Den amerikanska begravningsseden med balsamering av kropparna visar också denna strävan (jfr Ariès 1978, ss 204–214). Dessa exempel för tankarna till det antika Egyptens och Roms härskare,

som ansåg sig härstamma från gudarna. Att vår kulturs medborgare kan identifiera sig med Gud, sträva efter allsmäktighet, är betingat av det personliga gudsbegreppet.

Människans förhållande till naturen har sin grund i hennes förhållande till döden. Den judisk-kristna kulturkretsens idévärld är utrustad med dråpförbudets idé, något som hänger intimt samman med den judisk-kristna personliga gudagestaltens idé. Dråpförbud är inte något allmänt förekommande i andra kulturer. Som exempel kan nämnas att Kina först långt in på 1900-talet och då genom den västerländska marxismens förmedling har anammat det judisk-kristna förbudet mot barnadråp (i sin familjelagstiftning från 1950; jfr Heinsohn och Steiger 1979, s 27). I det judisk-kristna dråpförbudet får den mänskliga dödsångesten sitt främsta uttryck. Efter det att den kristna medeltiden med Thomas ab Aquino införde det aristoteliska rationella tänkandet, som skulle stå i dödsförrängandets tjänst, var vår kulturs väg utstakad. Genom renässansen, kristendomens reformation, kapitalismen och den vetenskapligt-tekniska revolutionen ledde vägen till våra dagars mekaniska och hygieniska samhälle.

Som kontrast till vår mekaniskhygieniska tillvaro kan ställas naturfolkens liv. Naturfolkens människa lever i ett harmoniskt förhållande till naturen och döden, lever i dess närhet, faran är hela tiden närvarande. Därmed är det inte sagt att hon inte känner ångesten inför döden. Men genom att inte förtränga döden, ser hon livets gång och lever kanske ett fullständigare liv. Vår kulturs människa har också levt närmare naturen och döden, men hon avlägsnar sig allt fortare från dem.

Det är symptomatiskt för vår tids på utvecklingen blint troende människa att hon inte tål kritik av vår kultur. Kritik av vår kultur bemötes med beskyllningar att vara bakåtsträvande och kulturfientlig, den bemötes med förakt. Att rubba tron på utvecklingen och framåtskridandet väcker aggressioner och ångest. Det finns dock accepterade tänkare, som ifrågasätter framåtskridandets idé. Den amerikanske vetenskaps-teoretikern Thomas Kuhn skriver exempelvis:

Den utvecklingsprocess som beskrivits i detta arbete har varit en utveckling från mer primitiva stadier – en process som karakteriseras av en alltmer förfinad och detaljerad förståelse av verkligheten. Men ingenting av det som sagts eller kommer att sägas gör det till en utvecklingsprocess mot någonting. Säkerligen är detta en brist som många har reagerat på. Vi är alla så vana att se vetenskapen som en verksamhet, som hela tiden strävar mot något mål som verkligheten redan ställt upp.

Men behöver det verkligen finnas ett sådant mål? Kan vi inte förklara både vetenskapens existens och dess framgångar i termer av utveckling från samfundets kunskapsmassa vid en given tid? Hjälper det oss verkligen att anta, att det

finns någon fullständig objektiv och sann beskrivning av verkligheten och att det rätta måttet på vetenskapens framgångar är hur nära den når en sådan slutlig beskrivning? (Kuhn 1979, s 140)

Vår verklighetsuppfattning, vår inlärdas uppfattning av naturen är ytterst relativ. Hade till exempel matematikens axiom blivit annorlunda uppställda, skulle vi ha en helt annan naturvetenskap i dag. Vi får inte inbilla oss, att vi lever i den bästa kultur som kommer att ge svar på alla våra frågor. Vi får inte ägna oss åt självbedrägeri. Men vi lever i denna kultur. Vi kan varken ändra den eller lämna den, särskilt inte då den håller på att erövra hela världen. Vi får acceptera vår kultur.

Människan upplever naturen mest påtagligt i sin kropp. Men kroppen är dödlig, måste kontrolleras. Det blir huvudets, tänkandets uppgift. Under medeltiden blev kroppen syndig, den hade synden att vara förgänglig. Fasan för kroppens förgänglighet finns kvar ännu i dag. Det är kroppens, köttets förgänglighet, man fasar för, när man läser i våra dagars tidningar att kannibalism fortfarande förekommer i Afrika. Men dagens kontrollerade kropp behöver inte längre betraktas som syndig. Den är kontrollerad av teknik och vetenskap. Och denna kontroll avlägsnar oss från livet, från döden, från oss själva. Mot denna kontroll av kroppen, mot huvudets, tänkandets överhet, har många tänkare reagerat. Den tyske tänkaren Ferdinand Tönnies' motsatspar *väsenvilja* – *korvilja* (*Wesenwille* – *Kuerwille*) och dess samhälleliga motsvarighet *samfund* – *sällskap* (*Gemeinschaft* – *Gesellschaft*) uttrycker motsatsen mellan tänkandet och kroppen (Tönnies 1957, ss 103–170; jfr även Østerberg 1978, ss 15–18). Denna motsats driver vår kultur till undergång:

Klasskampen krossar *Gesellschaft*-samhället och den stat som söker forma det. Eftersom hela kulturen då har kommit att förvandlas till en *Gesellschaft*-formad och statlig civilisation, skulle detta innebära hela kulturens undergång, såvida inte några av dess kringpridda frön förblir levande och på nytt lyckas frambringa *Gemeinschaft*-formens väsen och idéer för att i det dolda utveckla en ny kultur bland ruinerna av den sönderfallna kulturen (Østerberg 1978, s 18).

Även Marx vänder sig emot tänkandets överhet. Det är inte enbart ett exempel på dialektiskt resonemang, när Marx förklarar att filosofin inte kan förverkligas utan att upphävas (jfr Aspelin 1977, s 77). Det är att vända sig mot tänkandets, huvudets kontroll av kroppen, mot idéernas överhet av det materiella.

Tänkandet, abstraktionen, huvudets kontroll av kroppen och känslorna tillhör den typiska mansrollen. Att detta inte ingår i kvinnorollen skulle kunna förklaras av att kvinnorna står mer nära livet och döden genom den månatliga menstruationen, genom graviditeten, förlossning-

en och amningen. Henry Miller uttrycker det så:

Jag har en mycket intuitiv läggning, och det är säkert därför som jag trivs så bra ihop med kvinnor. Jag anser att de odlar denna "gåva", medan männen förlorar sig i abstraktioner (Vrebos 1979, s 42).

Männen flyr till huvudet och försöker där behärska livet och döden. Männen har byggt upp en kultur, där deras närhet till livet, döden och naturen begränsas mer och mer. Våldet, som de alltid har använt mot varandra och som var en möjlighet att vara nära döden begränsas i det mekaniskhygieniska samhället. Nu vänder sig männen, allierade med kvinnorna, mot naturens krafter och försöker genom våld bemästra dem. Det kommer att misslyckas.

5. Om framträdandet av döden och livet

Vi ser att i den västerländska kulturen verkar starka krafter för förträngande av döden. Men döden träder fram i nya skepnader. Mekaniseringen och hygieniseringen är samhällskrafter som inte kan övervinna naturens krafter. Det är bara en mänsklig önskan att kunna göra det. Livets och dödens enhet kommer att återställas.

I nästan varje kärnfamilj pågår en kamp, som är en kamp på liv och död. Kampen slutar ofta med skilsmässa, som inte så sällan innebär ensamhet, alkoholism för den svagare parten. Före 1700-talet, innan det starka familjebandet uppstod (jfr Ariès 1978, s 184), var antagligen motsättningarna i familjen mindre. Man var mera upptagen med den dagliga kampen för livet, faran, döden var mera närvarande. Dagens utslagna, narkomaner, alkoholister, brottslingar, var då kringströvande tjuvar och rövare, tiggare, spetälska. De visade förgängelsens, dödens närvaro.

Döden är närvarande på våra vägar också, men vi får inte se den. Trafiken skördar många liv i dag såsom det ständigt förekommande kriget gjorde förr. Men döden i trafiken är anonym, den sker i ensamhet, under glas och plåt. Man skall inte se den. Vid de talrika olyckorna på de tyska motorvägarna forslas snabbt och effektivt lik, sårade och bilvrak undan, glasskärvorna sopas upp, blodet tvättas bort och bilflödet fortsätter som om ingenting hade hänt. (Det är betecknande med de på fredagskvällarna berusade svenska ungdomarnas våld mot parkerade bilar, cyklar och trafikmärken. Det tycks uttrycka en önskan att göra uppror mot mekaniseringen i vårt samhälle.)

Industrin, som bland annat tillverkar våra bilar, förgiftar omgivningen. Nergrävda eller utsläppta kemikalier tvingar ibland hela samhällen

att flytta. Vi får dagliga rapporter i massmedia om skadligheten av de ämnen industrin använder: "Närmare 1000 av 10 000 undersökta industriarbetare i Göteborg som handskats med asbest har drabbats av förändringar i lungsäcken. Ytterligare minst 63 har asbestos och minst två av de undersökta lungcancer" (Sydsvenska Dagbladet, 1 aug 1980).

Industrin tillverkar inte bara bilar och kemikalier utan den tillverkar också vapen. Den framställer kärnvapen. Det är ingen tillfällighet att vår mekaniskhygieniska kultur har frambringat kärnvapnet – den imaginära döden. Kärnvapnet tillkom för att skydda oss i krig; för att bekämpa döden. Men döden kan inte bekämpas – den kan ej övervinnas. Döden kan förträngas, men den kommer fram i andra skepnader, som i text kärnvapnet. Dödens styrka i kärnvapnet är en följd av och är proportionell mot dödsförträngadet och dödsbekämpandet. Den visar också det mänskliga behovet av att vara nära döden. Detta behov kan tillfredsställas i ett kärnvapenkrig. Vi får inte invagga oss i tron att vi undgår ett kärnvapenkrig. Vi har kärnvapen nog för att utplåna det mesta av allt liv här på jorden.

Frank Barnaby, chef för SIPRI (Stockholms Internationella Fredsforskningsinstitut) med högt internationellt anseende, medgav att han ser pessimistiskt på världsläget . . . Flera tecken tyder på att frestelsen att börja ett kärnvapenkrig kan bli större än någonsin tidigare. Gapet växer mellan tillgång och efterfrågan på energi, främst olja. Det ökar klyftan mellan rika och fattiga länder och skapar problem med inflation, arbetslöshet och växande social oro för de redan rika . . . Kärnkraftsutbyggnaden är ytterligare ett hot, då den ger tillgång till plutonium. – Jag tvivlar på att det idag finns något land som inte vet hur man tillverkar kärnvapen. Om inte, kan expertis köpas för pengar, säger Barnaby. Fram till år 2000 beräknas kärnkraftverk producera 250 000 ton plutonium. Om man räknar med fem kilo som tillräckligt för en kärnvapenladdning, innebär det 50 000 laddningar (Sydsvenska Dagbladet, 24 juni 1980).

Kärnvapenindustrin arbetar intensivt för att utveckla allt effektivare vapen. Det senaste är neutronbomben.

Neutronbomben är en bomb som verkar mer genom kraftig radioaktiv strålning än genom sprängkraft. Den har tagits fram för att sättas in främst mot pansarstyrkor i tätbefolkade områden som Europa. Bomben brukar av sina tillskyndare beskrivas som ett behändigt, taktiskt vapen, som kan slå ut fiendliga stridsvagnsförband utan att vålla större materiell förödelse. Soldaterna och annat levande dödas av den intensiva neutronstrålningen, medan bostäder, fabriker, vägar och marker skonats.

Kritiken mot neutronbomben har främst gällt det cyniska och livsföraktande hos ett vapen som förintar liv, men sparar materiella värden. Människor som på nära håll utsatts för strålning dör snabbt. Andra längre bort drabbas av illamående, förlamningar och inre blödningar, innan också de avlider av radioaktivite-

ten. De som överlever riskerar att få genetiska skador, cancer och missbildade barn. Även djur och växtliv skadas av en neutronbomb över vida större ytor än av en vanlig atombomb. Den amerikanske professorn Arthur Westing, verksam också vid Stockholms Fredsforskningsinstitut (SIPRI), konstaterade för två år sedan, att exempelvis barr- och lövskog skulle behöva 200–300 år för att återhämta sig efter en neutronbombsexplosion.

Kritikerna menar också att ett införande av neutronvapen kan sänka den motståndströskel kärnvapenmakterna har mot att sätta in atombomben. Det faktum att bombens materiella verkningar är begränsade kan fresta beslutsfattare att tillgripa strålvapnet för att vinna lokala taktiska fördelar, säger de.

Förespråkarna anför att den begränsade sprängverkan hos neutronbomben är ett plus, eftersom befintlig bebyggelse och annan egendom inte förstörs vid en explosion utan kan tas i bruk igen, sedan radioaktiviteten avklingat. Därmed minskar, menar de, riskerna för krigsskador på exempelvis kärnkraftverk med åtföljande ännu kraftigare strålningsverkan (Sydsvenska Dagbladet 27 juni 1980).

De här vapnen kommer att användas förr eller senare. När automatiseringen och datoriseringen når sådana proportioner att de flesta mänskliga arbetena ter sig meningslösa, och när mekaniseringen och hygieniseringen har fått oss bort från liv och död, då finns inget annat kvar. Då kommer kanske en kärnvapenkatastrof till och med att kännas förlösande. Mekaniseringen och hygieniseringen kan inte övervinna naturens, dödens eller livets kraft. Naturens kraft, dödén, visar sig starkast i kärnvapnet. Men där framträder också livet. Efter en kärnvapenkatastrof kan möjlighet till nytt liv ges. De förhistoriska dinosaurierna dog ut, kanske på grund av att de hotade övrigt liv på jorden. Människan gör också det, våra kemikalier och kärnvapen kan förstöra allt levande på jorden många gånger om. Efter katastrofen kan nytt liv framträda: en ny stenålder, som går i en annan riktning; eller också kan mänsklighetens undergång bereda mera livsrum för växterna och djuren.

Appendix

Då förträngandet av dödén är så starkt och uppenbart i vår kultur, vill jag här framhäva några tankegångar och implikationer från uppsatsen.

”Bevisföringen” i uppsatsen är följande: I. Människans mest grundläggande egenskap, den egenskap som skiljer henne från djuren, är hennes medvetenhet om dödén och därmed hennes intresse för dödén. Livets och dödéns enhet är en naturlag. II. Vår västerländska kultur skiljer på livets och dödéns enhet och försöker förtränga dödén medelst sina samhällsliga krafter: mekaniseringen och hygieniseringen. III. Me-

kaniseringen och hygieniseringen är produkter av historiska förändringar. Förändringarna bestämdes av vår judisk-kristna kulturs guds- och människobild och av på denna människobild karakteristiska icke dräpa budet. En avgörande förändring var införandet av det aristoteliska rationella tänkandet, som gjorde mekaniseringen och hygieniseringen möjliga. IV. Samhällskrafterna, mekaniseringen och hygieniseringen kan inte övervinna naturens krafter, livet och döden. Kärnvapnets tillkomst bevisar detta. Livets och dödens enhet återställes.

Människans väsen bestäms av medvetenhet om döden och därmed intresset för döden. De följande tankarna har sin grund i denna människouppfattning.

Människans förhållande till döden är den främsta faktorn, som bestämmer hur en kultur kommer att formas. Det judisk-kristna dråpförbudet är ett uttryck för dödsångesten och samtidigt ett försök att komma bort från den, genom att avstå från att döda, att undgå att konfronteras med döden vid dödandet. Särskiljandet av det goda och det onda, rätt och fel, sant och falskt, liv och död är karakteristiskt för vår kultur. Vår ihärdiga strävan efter det goda, det rätta, det sanna, är strävandet efter att förtränga döden.

Distinktionen mellan naturkrafter och samhällskrafter är grundläggande och av stor vikt för att kunna förstå vår kultur. Marx, till exempel, använder inte denna distinktion; han talar om "den kapitalistiska produktionens naturlagar" (jfr Aspelin 1977, s 119). Det beror på att han definierar människan genom hennes arbete. Marx har tydligen inte förstått, vad natur är för något. Han var bländad av utvecklingstron, utvecklingsoptimismen.

Uppsatsens framställning av naturens krafter implicerar något över- och utommänskligt. Det är något som är grunden till allt levande, något som går utöver även det, något som Wilhelm Reich försökte fånga med begreppet *orgone energy* (Reich 1973). Vår judisk-kristna kulturs religioner kallar det för Gud.

Förhållandet mellan kvinna och man i en kultur bestäms av kulturens sätt att se på liv och död. För att, om möjligt, hindra vår kulturs undergång, bör man lära sig av kvinnor; av deras ödmjukhet inför livet och döden, av deras intuition, och inte tvärtom; kvinnor lära sig "att fly till huvudet från livet och döden". Enda chansen, om det alls är möjligt, att undvika kärnvapenkatastrofen är, att döden på något sätt närvarande-göres i vår kultur.

Litteratur

- Ariès, Philippe: *Döden, föreställningar och seder i västerlandet från medeltiden till våra dagar*, Stockholm 1978.
- Aspelin, Gunnar: *Karl Marx som sociolog*, Lund 1977.
- Asplund, Hans: "Funktionalismens död", artikelserie i *Svenska Dagbladet*, maj 1980.
- de Mause, Lloyd (red): *The History of Childhood*, London 1974.
- Dioszegi, Vilmos: *Az ösi magyar hűvilág*, Budapest 1978.
- Gorer, Geoffrey: "The Pornography of Death", *Encounter*, oktober 1955. Omtryckt i hans bok *Death, Grief and Mourning in Contemporary Britain*, New York 1965.
- Gustafsson, Madeleine: *Utopien och dess skugga*, Norstedts, Stockholm 1978.
- Heinsohn, Gunnar och Steiger, Otto: "Tvånget att producera människor, befolkningspolitikens dolda historia", *Ord & Bild* 7-8/79.
- Kuhn, Thomas: *De vetenskapliga revolutionernas struktur*, Lund 1979.
- Lindbom, Tage: "Glömda tänkare, Joseph de Maistre", *Jakobs steg* 1/1979.
- Reich, Wilhelm: "An Introduction to Orgonomy", *Selected Writings*, New York 1973, ss 183-533.
- Tönnies, Ferdinand: *Community & Society*, New York 1957.
- von Wright, Georg Henrik: *Humanismen som livshållning och andra essayer*, Borgå 1978.
- Vrebos, Pascal: "En ung man på åttioåttå år", intervju med Henry Miller, *Jakobs steg* 5-6 1979.
- Østerberg, Dag: *Sociologins nyckelbegrepp och deras ursprung*, Korpen, Göteborg 1978.

Richard Matz

Replik till Rolf Lindborg

Till en början måste jag beklagande medge att jag i min uppsats i *Filosofisk tidskrift* 1981:3 uttryckte mig minst sagt slarvigt på tal om den cartesianska dualismen. Den består inte mellan människan och det övriga skapade, utan mellan det kroppsliga, materiella (res extensa) och det psykiska, människosjälén (res cogitans). Det där vet jag mycket väl, och Lindborgs utläggning (i nr 1. 1982) av vad Descartes menar ger mig ingenting nytt. Självfallet vet jag att de fingrar som nu trycker ner